

NOVI SPOMENIK JUPITERA MELANA IZ ULPIJANE

M. PAROVIĆ-PEŠIKAN

Arheološki institut, Knez Mihajlova 35, YU-11000 Beograd

Otkako je po prvi put identifikovan jedan votivni spomenik sa posvetom lokalnom maloazijskom božanstvu, Jupiteru Melanu, iz okoline Prizrena,¹ bilo je u nekoliko navrata mišljenja o postojanju ovog kulta na Ulpijani. Naime, pre nekoliko godina, na početku novih sistematskih iskopavanja antičke Ulpijane, predložili smo novo čitanje dosad neobjašnjenog oblika jednog od Jupiterovih lokalnih imena, dva put zabeleženog na epigrafskim spomenicima Ulpijane: MELCID, kao dvostruki naziv – MEL(anus) i CID (...).² Za razrešenje drugog dela ove složenice postoje različite mogućnosti od kojih nam se čini najverovatnijim CID(iessus) po imenu jednog malog mesta u zapadnoj Frigiji (Κιδήσσοις), koje je poznato kod geografa Ptolomeja (5, 2, 18), kao i iz nekih kasnijih izvora, pretežno ranohrišćanskih, kao sedište jedne episkopije: *Hierokl.* 668,5 (Κιδύσσοις) i *Not. episc.* 3, 318; 10, 431; 13, 281. Ime božanstva u grčkoj verziji: Ζεὺς Κιδυήσσοις izgleda da je potvrđeno na novcima iz rimskog doba.³ Na ovakvo tumačenje drugog dela složenice MELCID prvi je skrenuo pažnju F. Peja.⁴ Ova pretpostavka ima posebnu težinu ako se ima u vidu pomenuto tumačenje prvog dela složenice MELCID, kao ime božanstva Jupitera Melana: Mel(ano), Cid(iesso), jer su oba naziva vezana za lokalne maloazijske kultove, raširene samo na relativno uskom krugu severne i zapadne Frigije.⁵

Pored toga treba spomenuti još jedan votivni natpis posvećen lokalnom frigijskom božanstvu, Zeusu Ezajskom (Διὸς Ἐζζαῖω), otkriven zajedno sa jednom od dve are sa posvetom Zeusu, odn. Jupiteru Melanskom, u velikoj zidanoj grobnici na zapadnoj nekropoli Ulpijane.⁶ Ovaj poslednji natpis pisan je grčkim jezikom, a posvetio ga je, očigledno, maloazijski doseljenik sa grčkim imenom Apollónios Meneláou. Inače, frigijsko mesto Aizanoi je u severozapadnom uglu Frigije prema lidijskoj granici, a nije mnogo udaljeno od Kidiesa, kao ni od Dorileona, gde su nadjeni novci sa imenom Zeusa Melenskog (odn. Melanskog).⁷

Godine 1987. za vreme iskopavanja na istočnom bedemu Ulpijane dobili smo još jednu potvrdu poštovanja kulta Jupitera Melanskog u ovom gradu. Naime, prilikom ispitivanja bedema delimično uništenog železničkom prugom, koja inače preseca veliki deo teritorije antičkog grada, bila je otkrivena dobro sačuvana ara sa votivnim natpisom, uzidana u temelj zida (sl. 2):

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)
Mel(ano) Asclep(ia)
des ex v(oto) PA
ara(m) posui(t)*

Ara, koja se sada nalazi kod terenske barake, skoro je sasvim cela, izuzev gornjeg dela kruništa, gde se mogao očekivati plastični ukras, koji nedostaje. Očuvana visina

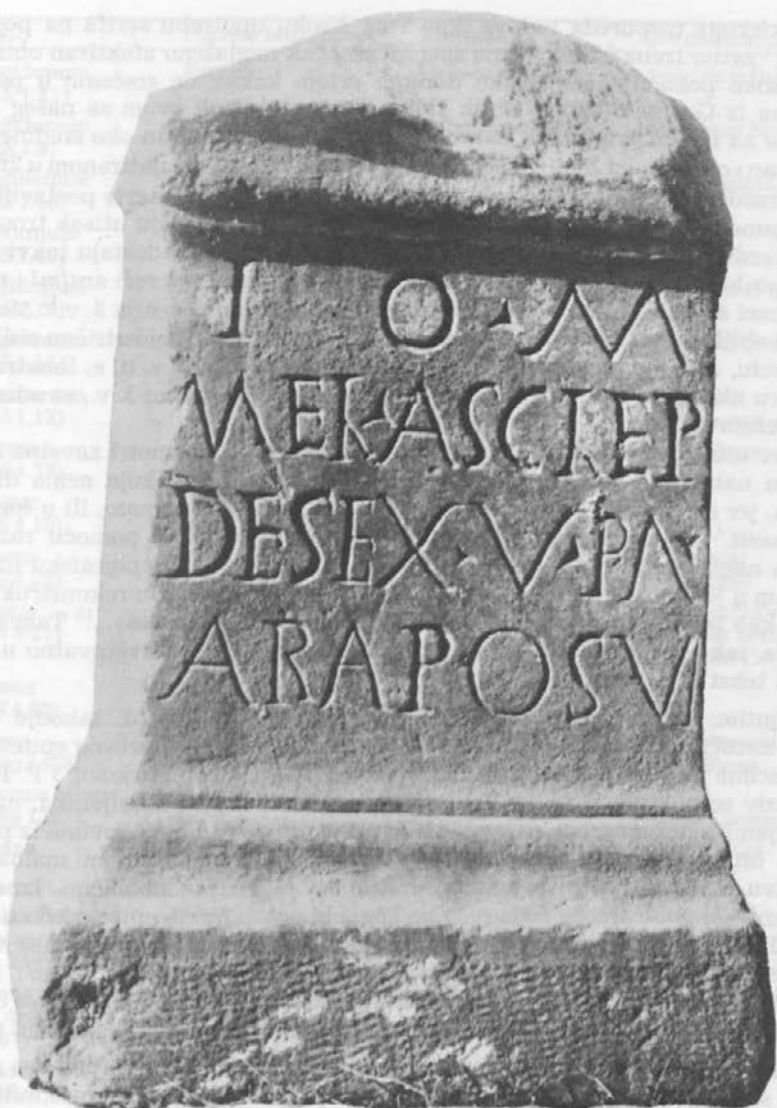

Sl. 1: Lokalizacija frigijskih toponima koji se pominju u votivnim spomenicima iz Ulpijane (prema L. Zgusta).

Abb. 1: Ortsbestimmung phrygischer Toponyme, die auf den votiven Denkmälern aus Ulpiana erwähnt werden (nach L. Zgusta).

iznosi 0,32 m, širina 0,22 m, dok natpisno polje, koje zauzima skoro čitavu visinu are između dva plastična venca iznad i ispod natpisa, iznosi $0,22 \times 0,20$ m. Slova su dosta ujednačene visine (3,2 cm), ali su neka od njih izuzetno uska (E, L, P, R, S). Za razliku od njih slova A, M, V preterano su velika i široka, čak i do tri puta šira, kao npr. M prema E. Na krajevima vertikalnih i horizontalnih hasti nalaze se mali serifi. Karakteristični su oblici slova: A bez horizontalne crte i sa neravnomerno postavljenim bočnim crtama (na kraju 3. reda); L sa koso podignutom donjom crtom nalik na grčku lambda – u 2. redu, kao i R sa kraćom kosom crtom.

Raspored slova je dosta neujednačen, naročito u 3. i 4. redu, gde zbog preterane širine pojedinih slova nije bilo dovoljno mesta da se ispiše željeni tekst na kraju 4. reda, tako da je slovo I naknadno ubačeno uz sam rub natpisnog polja, dok je formula na kraju natpisa data u skraćenom vidu sa završetkom na samoglasnik – *ara(m) posui(t)*. Skraćunica na kraju 2. reda, gde nedostaju dva slova *Asclep <ia> des*, verovatno takodje uslovljeno nedostatkom mesta.

Sl. 2: Votivna ara iz Ulpijane.

Abb. 2: Votivara aus Ulpiana.

Ime božanstva takodje je dato u skraćenom obliku: *Mel(ano)*, što u potpunosti odgovara ranije pomenutim votivnim natpisima ovom istom božanstvu koje se javlja u složenici MEL-CID: *Mel(ano) Cid(iesso)*. Samo natpis iz Prizrena daje ime ovog božanstva u celini: *Melano*.

Opšti utisak o rustičnoj obradi površine kamena, koji nije poliran, već samo grublje obradjen, pojačava se i samim oblikom slova. Prema paleografskim osobinama ovaj natpis teško može da se datira pre 3. v. naročito s obzirom na odsustvo

»paragrafskog« rasporeda redova, kao i na široku upotrebu serifa na pojedinim slovima,⁸ zatim treba istaći veoma specifičan i čak naglašeno afektiran oblik slova L sa visoko postavljenom kosom donjom crtom kakav ne srećemo u poznatim natpisima iz Gornje Mezije.⁹ Oblik slova R veoma blizak ovom sa našeg natpisa poznat je na nekim primerima natpisa iz Skupa, gde je datiran oko sredine 3. v. n. e., isto kao i oblik slova X blizak jednom natpisu iz Kumanova datiranom u 263. g.¹⁰

Kao razdvojni znak u natpisu se upotrebljavaju dve kratke crte postavljene pod uglom, ponekad blago zaobljene, koje duboko urezane stvaraju utisak trouglastog ureza. Razdvajanje reči nije sasvim dosledno sprovedeno: nedostaju takvi znaci u 1. redu posle I, u 3. redu – posle ... *DES*, kao i u 4. – između reči *ara[m]* i *posui[t]*. Takvi znaci su najčešći u natpisima s kraja 2. ili iz prvih decenija 3. v.¹¹ Međutim, otvoreni oblik slova C sa jedva naglašenim krajevima, kao i asimetričan oblik slova A u 3. redu, desno, upućuju na raniji period, pre početka 3. v. n. e. Smatramo, da na osnovu ukazanih osobina ovaj natpis spada u prvu polovinu 3. v., sa određenim arhaiziranim crtama.

Takav utisak, kako izgleda, još više pojačava, ako se razmotri zavetna formula na kraju natpisa, 3.–4. red: *ex v(oto) PA/ ara(m) posui(t)*, koja nema direktnih paralela, jer se najčešće sreće ili u skraćenom obliku, kao *ex voto*, ili u formuli *ex voto posuit*.¹² U ovom natpisu, međutim, sasvim je jasno pomoću razdvojnih znakova naglašena formula: *ex v(oto) pa(...)*. Prelistavajući epigrafsku literaturu samo sam u jednom natpisu iz Tekije naišla na moguću potvrdu rekonstrukcije reči *pa(...)* kao *pater*, odn. *patris: Genio sancto pa(tri) / Daciorum...*¹³ Takva rekonstrukcija, iako sasvim izvan uobičajenih formulacija, izgleda verovatno u odnosu na dalji tekst iz 4. reda.

Međutim, jedna druga rekonstrukcija PA: kao *pa(terno)*, takodje privlači pažnju, naročito s obzirom na posebnu popularnost ovog Jupiterovog epiteta među spomenicima Gornje Mezije. Kako su s pravom zapazili M. Mirković i P. Petrović, ovaj naziv se pojavljuje na votivnim spomenicima stranih doseljenika, uglavnom oslobodjenika ili peregriana, sa posvetama njihovim domaćim bogovima iz postojbine.¹⁴ S obzirom na posvetu Jupiteru Melanskom kao lokalnom maloazijskom božanstvu u našem natpisu epitet *Paterno* ne bi zvučao neobično. Izenadjuje odstupanje od uobičajenog reda reči, po kome bi pravo mesto epitetu bilo u drugom redu, odmah iza reči *Mel(ano)*. Primer takvog ispravnog uređenja natpisa nalazimo u natpisu iz Prizrena: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Dolicheni paterno deo...* Ako se prihvati ova rekonstrukcija nepravilnost u uređivanju teksta mogla bi se objasniti eventualnim stranim poreklom dedikanta i opštim rustičnim karakterom natpisa.

S obzirom na karakteristične osobine votivnih natpisa sa posvetom *deo paterno*, koji su skoro nepoznati van granica provincije Gornje Mezije i susednih oblasti provincije Donje Panonije, gde su isto tako retki, zanimljivo je sagledati eventualne zajedničke crte između posveta *Deo Paternu* i Jupitera Melanskog, posebno imajući u vidu votivnu formulu *ex voto* i etničku pripadnost dedikanta:

Kako se vidi iz ovog pregleda na spomenicima posvećenim *Deo Paterno* često se javlja formula *ex voto posuit*, a imena dedikanata su u dvočlanoj formuli sa carskim gentilicijem, što upućuje na pretpostavku da su u pitanju oslobodjenici stranog porekla. U nekoliko slučajeva očigledno je da su u pitanju istočnjaci, kao što je npr. *So(krates?) Heracliti (filius) Surus* iz Prizrena, ili drugi doseljenici sa grčkim imenima, sačuvanim kao *cognomen: Aur(elius) Diogenes* i *Ael(ius)Hermogenes*, iz Singidunuma i Naisa. Zapaža se, međutim, da su na spomenicima iz Ulpijane i bliže okoline posvećenim *I. O. M. Melano* imena dedikanata uglavnom latinska,

Br. Mesto	Posveta božanstvu	Formula	Ime dedikanta
1. Singidunum (IMS 1.21)	<i>Paterno</i>	<i>ex voto posuit</i>	<i>Aurel(ius) Diogenes</i>
2. Singidunum (IMS 1.9)	<i>I. O. M. Paterno</i>	<i>ex voto posuit</i>	<i>Aur(elius) Marcus</i>
3. Singidunum (IMS 1.13)	<i>I. O. M. Pa(terno)</i>	<i>ex v(oto) p(osuit)</i>	<i>T. Aur(elius) L[...]nus</i>
4. Tricornium (IMS 1.80)	<i>I. O. M. Paterno</i>		
5. Singidunum (IMS 1.10)	<i>I. O. M. P(aterno)</i>	<i>votum posuit l(ibens) m(erito)</i>	<i>Aur(elius) Crescens</i>
6. Singidunum (IMS 1.11)	<i>I. O. M. P(aterno)</i>	<i>pro salute sua et suorum</i>	<i>Aur(elius) Crescentio</i>
7. Singidunum (IMS 1.12)	<i>I. O. M. Pater(no)</i>	<i>l(ibens) p(osuit) m(erito)</i>	<i>Aur(elius) Julianus m(iles)</i>
8. Naissus (IMS 4.23)	<i>I. O. M. Pater(no)</i>	<i>ex vot(o) pos(uit)</i>	<i>Aelius Hermog[enes]</i>
9. Naissus (IMS 4.19)	<i>I. O. M. Paterno</i>		
10. Naissus (IMS 4.20)	<i>I. O. M. Patern[o]</i>	<i>posuit</i>	<i>M. Ulpiu[s] Herculanus</i>
11. Naissus (IMS 4.21)	<i>I. O. M. Paterno Aepilofio</i>	<i>ex voto posuerunt</i>	<i>Sanc(tius?) Oriens, Cornelius Mide, P. Ael(ius) Cocaius</i>
12. Naissus (IMS 4.22)	<i>I. O. M. Pat[erno] C[oh(ortali)]</i>		
13. Prizren (<i>ILJug</i> 1438)	<i>Genio I. O. M. Doli- cheni Paterno deo</i>	<i>votum libies f(ecit)</i>	<i>So[...] Heracliti (filius) Surus</i>
14. Timacum Minus (<i>ILJug</i> 1283)	<i>Sabazio Paterno Aug(usto)</i>	<i>posuit</i>	<i>Flavius Clemes</i>
15. Ulpiana	<i>I. O. M. Mel(ano) Pa(terno)</i>	<i>ex v(oto) ara[m] posui[t]</i>	<i>Asclep[ia]des</i>
16. Okolina Prizrena (<i>Živa ant.</i> 21/1, 258)	<i>I. O. M. Melano</i>	<i>ex voto pos(uerunt)</i>	<i>Martinus, [Se]ptimius, [Cae?] sonius, [...] icanus</i>
17. Ulpiana (<i>ILJug</i> 253; <i>Arh. vest.</i> 31, 187)	<i>I. O. M. Mel(ano) Cid(iesso)</i>	<i>v(otum) p(osuit)</i>	<i>Ael(ius) Octavianus</i>
18. Ulpiana (<i>Gl. Muz. Kos. Met.</i> 13, 59)	<i>I. O. M. Mel(ano) Cid(iesso)</i>	<i>ex voto</i>	<i>M. Aur(elius) Octavius</i>

ali sa carskim gentilicijem, što je verovatno znak postepenog ujednačavanja etničkih razlika u gradskom stanovništvu Ulpijane, koje je posebno pojačano od početka 3. v.¹⁵

Pojava na našem natpisu imena *Asclepiades*, grčkog porekla, bez uobičajene dvočlane ili tročlane formule, pokazuju, da je u pitanju ili stranac (*peregrinus*) bez rimskog građanskog prava, ili, što je još vjerovatnije, neslobodno lice grčkog ili istočnjačkog porekla. Isto ime je zabeleženo (kao cognomen) na jednom od natpisa iz Sočanice: *M. Aur(elius) Asclep(iades), v(ir) e(gregius)*.¹⁶ Posveta maloazijskom

lokalnom božanstvu Jupiteru Melanskom govori pre o maloazijskom, nego o grčkom poreklu ovog stanovnika Ulpijane.

Inače, grčka imena u epigrafskim spomenicima Ulpijane nisu retkost, a sva su uglavnom u vezi sa poznatom porodicom *Furii – Pontii*, jer pripadaju robovima ili oslobođenicima ove porodice: [*Serjapis, Epitynchanus, Pontius Uranius i Furius Alcimus*].¹⁷ Osim toga tu je još i *Apollonios Menelaou* iz ranije pomenutog natpisa posvećenog Zeusu Ezajskom, takodje doseljenik maloazijskog (verovatno frigijskog) porekla.

Ako uporedimo imena sa epigrafskih spomenika nadjenih u Sočanici (*Municipium DD*) i njenoj bližoj okolini, koje je sakupio i objavio E. Čerškov,¹⁸ zapazićemo i tamo relativno veliki procenat imena grčkog ili maloazijskog porekla. Pored već pomenutog Asklepijada, ovde se pojavljuje dva puta ime: *Telesph(orus)* i *Teles(phorus)*; zatim [*E]ros Maei*, za koga F. Papazoglu pretpostavlja da je doseljenik sa Istoka,¹⁹ kao i *P. Aelius aug(usti) lib(ertus) Menander*.

Iz rimske kolonije *Scupi* takodje ima nekoliko natpisa sa izrazito grčkim ili istočnjačkim imenima. Među njima su zanimljive dve porodice, gde su imena muža i žene grčka: *Valer(ia) Semele* i njen muž *Epaphroditus*, kao i *V(...)* *Hyperephanus* sa suprugom *Tyche*.²⁰ Ovim imenima možemo dodati dvaput spomenuto ime carskog roba, nadzornika carinske stanice *Vizianus, Apollonides...* (*contra*) *sc(ri)ptor*) *stat(ionis) Vizi(ani)*, odn. *sc(rutator) stationis Lamud...*, oba nadjena u okolini Kumanova.²¹

Na osnovu natpisa o zidanju hrama Antinoju, herosu, na inicijativu cara Hadrijana u rudarskom mestu *Municipium Dardanorum*, od strane maloazijskih doseljenika, verovatno, iz Bitinije, 136.–138. godine, E. Čerškov, a za njim i S. Dušanić, utvrdili su prisustvo doseljenika iz Male Azije, posebno iz Bitinije i Frigije, u rudarskim regionima rimske Dardanije.²² Telesfor, verovatno kao upravnik carskih rudnika, vodio je brigu o podizanju ovog hrama. *P. Aelius Menander, centurio officinarum* takodje je pripadao upravi carskih rudnika.

No, vratimo se neobičnim epitetima *Mel(anus)* i *Cid(iessus)*, koji su pripadali lokalnim maloazijskim božanstvima sinkretizovanim u Jupiterovom kultu, kakvih je bilo mnogo, a neki su potvrđeni na epigrafskim spomenicima Gornje Mezije.²³ F. Peja²⁴ je dobro zapazio da na najnovijem spomeniku sa pomenutim epitetima stoji sasvim jasno vidljiv razdvojni znak između reči *Mel(ano)* i *Cid(iesso)*, tako da se više ne može prihvatiti čitanje kao jedno ime Melcid. Udvajanje epiteta lokalnih božanstava, uz pomenutu mogućnost trećeg imena (*Paterno*), na našem natpisu iz Ulpijane navodi na pomisao da je u pitanju odraz jednog starinskog običaja, karakterističnog upravo za Malu Aziju i istočne provincije uopšte, stvaranja svojevrsnih zajednica (*fratra*) stanovnika pojedinih naselja, ponekad veoma udaljenih međusobno, radi izvršavanja odredjenih kulturnih potreba ili nekih drugih radnji. Jedna takva zajednica između dva manja mesta u Frigiji poznata je iz jednog natpisa nadjenog u mestu Kabalar, u kome se pominju stanovnici mesta Melokome (*Μηλοκομήται*) i Salude (*Σαλούδεις*).²⁵ Iako ubikacija mesta Melokome nije sigurna,²⁶ ipak ostaje utisak da je upravo po njemu nastao epitet Zevsa (Jupitera) *Μελήνός*, odn. *Melanus*, u latinskoj transkripciji, zabeležen na novcima grada Dorileiona iz severne Frigije, a na koji se poziva S. Dušanić.

Proveravajući položaj ovih maloazijskih mesta koji su na ovaj ili onaj način povezani sa ulpijanskim natpisima posvećenim Jupiteru Melanskom i drugim lokalnim božanstvima, konstatovali smo da se selo *Malos* moglo nalaziti kod izvorišta najveće frigijsko-bitinske reke *Sangarios*, u brdima centralne Frigije; *Kidyessos* bio je, tako reći, u neposrednoj blizini ali nešto dalje prema zapadu, u

dolini Sincanli; *Dorileion*, kako smo rekli, nalazi se severno od Kidiesa, na velikoj reci koja utiče u Sangarios (sada Sakarya), dok je Saluda smeštena na gornjem toku reke Meandros uz samu tromedju Lidije, Karije i Frigije. Severno od nje, a takodje uz lidijsku granicu nalazi se mesto *Aizanoi*, takodje nedaleko od Kidiessosa (karta). Iz ovog se može zaključiti da su doseljenici iz mesta, čija su lokalna božanstva konstatovana na zavetnim spomenicima Ulpijane, vodili poreklo iz susednih gradova u Frigiji, pa su podstaknuti osećanjima nostalgije za domovinom mogli stvoriti lokalnu religioznu zajednicu sa ciljem da se čuvaju i poštuju njihovi prastari bogovi u srcu rimske Dardanije.²⁷ U takvom kontekstu epitet *paterno* na natpisu sa Ulpijane dobija sasvim odredjeni kvalitet, bez obzira na pogrešno mesto u sklopu teksta natpisa, osim ako se u njemu ne odražava posebna želja dedikanta da istakne lokalni naziv božanstva kome se obraća: *Pa(terno) ara(m) posui(t)*, što nakon završne formule (*ex voto*) može da zvuči i kao ponavljanje ili udvajanje votivne formule.

Ulpijana, kao centar velikog rudarskog regionana području Dardanije i Gornje Mezije, prema mišljenju S. Dušanića,²⁸ nastala je zbog blizine rudnika (Novo Brdo, Ajvalija i Janjevo), čime se objašnjava prisustvo većeg broja doseljenika iz Male Azije i sa Istoka. Kad je grad izrastao i dobio status municipija on je mogao postati centar administrativne uprave svih *metalla Dardaniae*. Treba reći da podaci najnovijih arheoloških istraživanja zaista potvrđuju dva dobro izdvojena perioda izgradnje grada tokom 2. i 3. v. n. e., od kojih je prvi vezan za zidanje gradskih bedema na ostacima najstarijega rimskog naselja, očigledno posle dobijanja statusa municipija, dok drugi, najverovatnije iz doba Severa, ukazuje na širenje, procvat i ulepšavanje grada. Upravo u to vreme Ulpijana je dobila ulicu s kolonadom, nova utvrdjenja severne kapije, kao i javne zgrade (*horreum?*). Na žalost, gradjevine ovog doba stradale su ubrzo tokom varvarskih najezdi pod kraj 3. veka.²⁹ Prilikom obnove grada u njegove bedeme su se ugradjivali spomenici nekadašnjih maloazijskih doseljenika, kao što je slučaj sa našom arom u čast Jupitera Melana, uzidanom u temelj istočnog gradskog bedema; isto kao i sa fragmentom velike počasne ploče Serapisa, roba *Flaviae Varanillae* i upravitelja imanja porodice Pontija, koja je nadjena u ruševinama severne gradske kapije. Slična je sudbina zadesila dve are sa posvetom Jupiteru *Mel(ano) Cid(iesso)* i Jupiteru Ezajskom, obe u sekundarnoj upotrebi, uzidane u stepenike velike grobnice na zapadnoj nekropoli Ulpijane.

¹ S. Dušanić, *Živa ant.* 21/1, 1971, 256, sl. 2.

² M. Parović-Pešikan, *Starinar* n. s. 32, 1981, 70.

³ *RE* 11/1, 380, s. v.: Κιδύεσσοις. Približnu lokaciju ovog frigijskog mesta daje L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen* (1984) karta 169.

⁴ F. Peja, *Gl. Muz. Kos. Met.* 13-14, 1987, 59-60. Kao jedna od mogućnosti za eventualnu rekonstrukciju skraćenice CID moglo bi se prihvatiti i *Cidonius* (Κυδώνιος) prema imenu poznatog grada na Kritu: *Cydonea* (Κυδωνία), gde je postojalo Zevsovo svetište.

⁵ S. Dušanić (nap. 1) 256, beleška 95; L. Zgusta (nap. 3) 378 - o imenu mesta Μελώνη, koje on locira u isaurijskoj Kilikiji, dakle znatno južnije od Frigije. U vezi sa toponimom *Kidyessos* vidi: *ib.*, 51.

⁶ S. Dušanić (nap. 1) 258, sl. 3; *ILJug* 254;

E. Čerškov, *Rimljani na Kosovu i Metohiji* (1969) 63, beleška 197; M. Parović-Pešikan (nap. 2) 70.

⁷ L. Zgusta (nap. 3) 48, 57, 166, a na glavnoj karti br. 56 i 58.

⁸ P. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji* (1975) 119-120, koji ovakvo naglašavanje apeksima kod slova X, S, V i dr. stavlja na početak 3. veka ili još na kraj 2. v. n. e. (kat. br. 42, 52 i dr.).

⁹ *ib.*, 65, nap. 96.

¹⁰ *ib.*, 120; *Jahresh. Österr. arch. Inst.* 7, 1904, *Beibl.* n. 4.

¹¹ *ib.*, 107.

¹² V. Hoffiller, *Antike Inschriften aus Jugoslawien* (1938) među natpisima iz Gornje Panonije i Norika navodi i nekoliko primera sa formulom *ex voto* (br. 80, 103, 265, 272, 335, 513 i 543). Među mezijskim natpisima

ova formula, iako dobro poznata, nije, kako izgleda, bila u čestoj upotrebi, kako svedoči materijal iz gradova Naisa i Remesijane, gde su potvrđeni samo nekoliko natpisa sa formulom *ex voto posuit*: IMS 4. 23, 27, 79. Isto se može konstatovati na području ostalih mezij-skih gradova – Viminacija, Singidunuma i Skupa: IMS 2. 41 i 48; IMS 1. 4, 9, 13; IMS 6. 5, 8, 207, 218.

¹³ P. Petrović (nap. 8) 144, br. 47 (iz Tekije).

¹⁴ IMS 2, komentar uz natpis br. 9; IMS 4, komentar uz natpis br. 19.

¹⁵ S. Dušanić, u: IMS 1, p. 111.

¹⁶ E. Čerškov (nap. 6) 65, br. 14. Ime *Asclepiades* konstatovano je još samo jednom, koliko mi je poznato, i to kao ime skulptora ispisano na postamentu statue iz Murse: *ILJug* 3096. Na području kolonije Scupi potvrđeno je još jedno žensko ime *Valeria C(ai) f(filia) A[s]clepio[do]jte*: IMS 6. 73.

¹⁷ M. Parović-Pešikan, *Živa ant.* 33/1, 1981, 51–52.

¹⁸ E. Čerškov, *Municipium DD kod Sočanice* (1970) 62 (br. 4); 65–66 (br. 13, 14, 15); 68 (br. 28, 29).

¹⁹ F. Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba* (1969) 177. Inače, ime Eros potvrđeno je i na užem području Ulpijane, na jednoj ari nađenoj kod Lapljeg sela, koju je postavio *M. Cocceius Eros*: N. Vulić, *Spomenik Srp. kralj. akad.* 71, 1931, 519; *ILJug* 1414; E. Čerškov (nap. 6) 65.

²⁰ IMS 6. 147, 157.

²¹ *Ib.*, 209, 211.

²² E. Čerškov (nap. 18); S. Dušanić, u: IMS 1. Podrobnije o tom pitanju, vidi: S. Dušanić, *Ist. gl.* 1–2, 1980, 43 i dalje.

²³ Posebno je zanimljiv natpis na votivnoj ari iz sela Babe na Kosmaju sa posvetom Διὸ Ὀκκοῦν(ῶ), maloazijskom božanstvu, čije se ime upoređuje sa jednim toponimom iz Bitinije (Ὀκαῖν(ων) κώμη): IMS 1. 114. Ovaj Jupiterov epitet kao da ima paralelu u ličnom imenu Ὀκκος, konstatovanom na rimskom natpisu iz Beroje u Zapadnoj Makedoniji, koje je, prema mišljenju F. Papazoglu, maloazijskog porekla (frigijskog ili edonskog). Ova imena ona izdvaja od tračkih, s obzirom na njihovu pripadnost starijem balkanskom substratu, pretračkom i premakedonskom (plemena Briga, Peonaca, Migdonaca), koji se

na severnoj egejskoj obali i u Makedoniji sačuvalo do rimskog doba: F. Papazoglu, *Balkanica* 8, 1977, 78–79.

²⁴ F. Peja (nap. 4) 59.

²⁵ RE 15/1, 560, s. v. *Melokome*; s. v. *Μηλοκομητῆρα* (Ruge). Sadržaj natpisa nije sasvim jasan, međutim, nesporno je da se u njegovom prvom redu pominje reč φράτρα, odn. bratovština ili udruženje formirano od stanovnika dva različita mesta (ἡ Σαλουδέων καὶ Μηλοκομητῶν φράτρα), kakve su poznate na području Lidije i Frigije. U daljem tekstu sledi popis imena članova ove zajednice, među kojima je i jedan ἡγεμόνης Μηλοκομητῶν, očigledno starešina mesta, kao i jedan sveštenik (ἱερεὺς), što veoma podseća na organizacionu strukturu nekih rimskih kolegija i sličnih udruženja. Kao neka paralela, posebno zbog podvlačenja bliskih srodstvenih odnosa u samom nazivu (*fratra* – bratovština), nameće se salonitanska *cognatio*, koja je objedinjavala vernike frigijske boginje Kibebe, a možda i Venere: J. Medini, *Godiš. Cent. balkanol. ispit.*, 23/21, 1985, 5–43.

²⁶ L. Zgusta (nap. 3) 530, karta 427, – locira u mestu nalaza ovog natpisa, u dolini reke Meandros, mesto Saluda, potpuno izostavljajući mesto *Melokome* (verovatnije, *Μηλος κώμη*). Ipak, u njegovom popisu ima više toponima sa osnovom *Malos*, koje bi se možda moglo smatrati dorskom varijantom istog imena: *Μαλος / Μηλος κώμη*, od koga bi se mogli izvoditi epiteti, kao *Μαληνός / Μηληνός*. Jedan takav oblik potvrđen je u imenu božanstva Ματρί Μαληνη. Drugi oblik, doduše nešto preinačen, dovoljno je blizak latinskom obliku Jupiterovog imena *Melanos*, kao i njegovoj grčkoj verziji, koja se javlja na novcu grada Dorileiona iz rimskog doba, *Μεληνός*: *Ib.*, 360, br. 75–77; S. Dušanić (nap. 5).

²⁷ S. Dušanić, u: IMS 1, p. 123, u komentaru k natpisu br. 94, ukazuje na mogućnost postojanja na području kosmajskog rudarskog basena posebnih asocijacija doseljenika-peregriana po zajedničkom zavičajnom poreklu.

²⁸ S. Dušanić (nap. 22) 27–29, 43.

²⁹ M. Parović-Pešikan, *Neka zapažanja o urbanom razvoju Ulpijane: istraživanje ulica, referat na simpozijumu »Kasnoantička arhitektura na tlu Jugoslavije«* (Ohrid, 1987), *Lychnid*, 7, 1989, 117–123, sl. 4.

NEUES DENKMAL DES JUPITER MELANUS AUS ULPIANA

Zusammenfassung

Die Autorin befaßt sich in ihrem Beitrag mit der Publikation der neuen, in 1987 in den Grundmauern der östlichen Festungsmauer in Ulpiana entdeckten votiven Inschrift. Die Inschrift ist eine Widmung *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) Mel(ano)*, bereits ein drittes Denkmal mit

der Widmung dieser kleinasiatischen Göttlichkeit aus Ulpiana. Das vierte Denkmal dieser Art entdeckte man in der Umgebung von Prizren. In diese Gesamtzahl werden auch zwei Widmungen mit dem bis vor kurzem unerklärten Namen MELCID eingeschlossen. Die Autorin hat schon vorhin das getrennte Lesen vorgeschlagen, u. z.: *Mel(ano) CID(...)*, wobei das Lesen des letzteren Namens unlängst von F. Peja vervollkommen wurde, u. z. als *Cid(iesso)*, nach dem kleinasiatischen Toponym *Kidyessos* (s. *Glasnik Muzeja Kosova* 13, 1987, 59–60). Die Bestätigung für ein solches Lesen ist das Trennungszeichen, angebracht zwischen diesen zwei Epitheta der lokalen phrygischen Göttlichkeiten, wie wir es in der von F. Peja publizierten Inschrift finden.

Der Widmungsträger mit dem griechischem Namen *Asclep(ia)des* ist mit ziemlicher Sicherheit ein Eingewanderter kleinasiatischer Herkunft, worauf uns der Name der Göttlichkeit und die in der 3. Reihe vorkommende Formel *ex v(oto) Paterno?*) schließen läßt. In diesem Zusammenhang befaßt sich die Autorin mit der Erörterung aller bisher bekannten Widmungen der Göttlichkeit *Deus Paternus*, die besonders in der römischen Provinz Moesia Superior, bzw. in den Bergbau-Erzgebieten mit einer großen Zahl von Eingewanderten aus Kleinasien und anderen östlichen Provinzen (wie Kosmaj, dem Bereich um den Timok und Naissus), sehr geschätzt war. Die Epitheta lokaler kleinasiatischer Göttlichkeiten auf den votiven Denkmälern aus dem Ulpiana-Gebiet lassen uns schließen, daß kleinasiatische Zuwanderer nach Ulpiana hauptsächlich aus einigen phrygischen Städten gekommen sind (aus Aizanoi, Kidyessos, Malos?). Der letztere Ort kann nach der Autorin mit Melokome (oder Μηλος κόμη) identifiziert werden, dessen Bevölkerung in einer Inschrift, die im oberen Teil des Mäandros-Flusses entdeckt wurde, festgehalten ist (*RE* 15/1, 560, s.v. *Μηλοκομήται*), zusammen mit den bestätigten Göttlichkeitsepitheta *Μαληνός / Μηληνός*, die im 1.–2. Jh. in *Μεληνός* transformiert wurden, wie auf den phrygischen Münzen stand, bzw. *Melanos* – aus der Inschrift aus der Umgebung von Prizren. Die Autorin betont das annehmbare Bestehen einer lokalen religiösen Gemeinschaft der zugewanderten Bevölkerung aus derselben Region (Phrygien), wodurch alte, ortsgeliebte Göttlichkeiten, unter ihnen auch Jupiter Melanus, erhalten werden sollten.